

Igor Trišić, doktorand
 Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji,
 Univerzitet u Kragujevcu
 UDK 338.48-6:502/504(497.113)
 502.131.1:338.48

CILJEVI ODRŽIVOG TURISTIČKOG RAZVOJA I UPRAVLJANJA U NACIONALNOM PARKU „FRUŠKA GORA“

THE GOALS OF THE SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT IN THE FRUŠKA GORA NATIONAL PARK

Apstrakt: U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja kroz analizu značajnog broja aktivnosti, usmerenih ka sprečavanjima lošeg uticaja turizma na prostoru Nacionalnog parka „Fruška gora“, u kojem se realizuje turizam. Razmatranje postojeće situacije i modela zaštite, može dati pozitivne rezultate kroz doprinose budućih planskih strategija zaštite ovog prostora i unapređenja turističkog razvoja. Cilj zaštite prostora je da se uz pravilan monitoring konstituišu nove ili implementiraju postojeće mere zaštite, iz razloga postizanja pozitivnih ekoloških i društvenih rezultata dugoročnog karaktera.

Gljučne reči: turizam, zaštita prostora, održiv turistički razvoj.

Abstract: This paper presents the results of research of a significant number of activities with analysis, aimed at preventing the negative impact of tourism in the area of National park “Fruška gora”, in which tourism activities take place. Consideration of the existing situation and models of area protection, can have positive results through contributions to future planning strategies for the protection of this area and improvement of tourism development. The aim is to constitute new or implement existing protection measures with proper monitoring, for the purpose of achieving positive ecological and social results of the long-term character.

Key words: tourism, area protection, sustainable tourism development.

Uvod

Razlozi zbog kojih se određeni prostori na teritoriji AP Vojvodine štite su: zaštita ugroženog biljnog i životinjskog sveta od antropogenih i prirodnih uticaja, sprečavanje zagađenja životne sredine čvrstim i tečnim otpacima, kao i otpadnim vodama, sprečavanje nesavesnog ponašanja korisnika prostora, suzbijanje neplanske gradnje, sprečavanje neovlašćenog i neodrživog korišćenja resursa, loši turistički i drugi razlozi nepravilnog i zabranjenog korišćenja (Trišić, Kostić, 2018; Belsoy, Korir, 2012). Svaki od ovih uticaja može trajno izmeniti životnu sredinu. Ugroženost vrsta, zagađenje i ne-

planska gradnja, u mnogim studijama zaštite okoline, navode se kao najznačajniji razlozi uspostavljanja sistema konzervacije. Samo zaštićen prostor, bez pravilnog monitoringa i implementacije određenih mera, ne može kreirati bezbedno okruženje (Holden, 2016). Po životnu sredinu ništa manje opasni nisu neplanska gradnja, devastacija šuma, izlivanje otpadnih voda, krivolov, kao i mnoge druge delatnosti realizovane pod okriljem turizma. Stoga su donošenje, primena mera i akcionih planova nužni u sistemima zaštite prirodnih prostora.

Uporednom analizom sistemskih aktivnosti i rezultata zaštite ovog prostora, mogu se inicirati jedinstveni stavovi održivog

turističkog razvoja i konstituisanje određenih dodatnih mera ili aktivnosti. To bi moglo unaprediti značaj žive i nežive prirode. Prostor NP „Fruška gora“ ima relativno različit karakter u pogledu elemenata zaštite i upravljanja, kao i različite nivoe postojećih sistema, modela i rezultata zaštite. Iako je gotovo identičan i jedinstven razlog zbog kojeg se štiti, kakav je slučaj u drugim nacionalnim parkovima regiona ili sveta, način postizanja rezultata je različit i svojstven ovom prostoru. Prikupljeni pisani podaci su u ovom radu analizirani, što je kao krajnji cilj imalo donošenje zaključaka i sudova o postojećem modelu i stanju zaštite u pogledu turističkog razvoja na prostoru Nacionalnog parka „Fruška gora“.

Nacionalni park „Fruška gora“

Ovaj raritetan zaštićen prostor nalazi se na južnom obodu Panonske nizije, uz samu obalu Dunava. Za najstariji nacionalni park u Srbiji, proglašen je 23. decembra 1960. godine. Danas, nakon promena u pogledu obuhvata prostora, pokriva površinu od 26.654 ha, što iznosi oko 26, 25% ukupne teritorije Fruške gore. Osnovan je radi zaštite prirodnih lepota, biljnog i životinjskog sveta i kulturno-istorijskih spomenika (Štetić, 2004). Prostor zauzima najviše grebenske delove brdskog masiva, sa najvišim vrhom od 539m nadmorske visine (Crveni Čot). Pored ovog vrha značajni su još i Brankovac (477 m) i Kraljeve stolice (507 m). Površina prostrane planinske mase iznosi oko 500 km². Pruža se generalnim pravcem zapad-istok, u dužini od oko 78 km, na liniji Irig-Sremska Kamenica (Amidžić, Krasulja i Belij, 2007; Tomić i saradnici, 2000; Štetić, Šimičević, 2015). Zapadnu granicu Fruške gore čini lesni odsek na liniji Šid-Šarengrad, dok istočnu granicu čini strmi lesni odsek kod Starog Slankamena. Širinu od 15 km poseduje upravo i NP „Fruška Gora“ (Lazić i saradnici, 2008). Fruška gora svojim položajem zauzima koordinate od 45°04' do 45°16' SGŠ i od 16°37' do 18°01' IGD (JP „Nacionalni park Fruška

gora“ – Plan upravljanja 2011-2020, 2011).

Nacionalni park „Fruška Gora“ obuhvata prostor grada Novog Sada, teritorije opština Sremski Karlovci, Beočin, Bačka Palanka, Šid, Sremska Mitrovica, Irig i Indija. Posebno je značajna strogo zaštićena šuma u Papratskom dolu, kao i lokaliteti Zmajevac, Čerevički potok, Papradine, Grgeteg, Kalin potok i Beočinske livade (Lazić i saradnici, 2008). Dobar saobraćajni i geografski položaj ogleda se u blizini dva najveća grada u Srbiji (Beograda i Novog Sada), koji ujedno predstavljaju i najznačajnija emitivna područja nacionalnog parka, što pogoduje razvoju različitih oblika turizma o kojima će biti reči u ovom radu. Pored toga, smešten je i na jednom od glavnih turističkih koridora, čime je dostupan i stranim turistima (Štetić, Šimičević, 2015).

U geološkom pogledu, Fruška gora je ogledalo građe ravničarskih predela potonulih terena Panonske nizije. Odlikuje se bogatim geološkim diverzitetom koji je čini jedinstvenim geotipom na našim prostorima. Ovde se nalaze mnogobrojna nalazišta fosila, brojni izdanci sa otkrivenim geološkim tvorevinama. Najveći broj fosilnih lokaliteta Fruške gore vezan je za neogene naslage. Sedimenti su stvoreni pre Panonskog mora i to pre oko 20 miliona godina (Stojnić i saradnici, 2015). Reljef Fruške gore ima značajnog uticaja na formiranje klime ovog regiona. Temperatura vazduha opada s porastom nadmorske visine. Iriški venac, koji je na najvišem delu planine, ima srednju mesečnu temperaturu od 20,4°C, i to u avgustu. U ostalim delovima planine najviše temperature beleže se u julu mesecu. Slična je situacija i sa godišnjim prosečnim temperaturama. Od vetrova koji su zastupljeni na ovom prostoru, duvaju severozapadni i jugoistočni. Severni vetar, uglavnom hladan, duva u zimskim mesecima češće nego u proleće i leto, dok je južni vetar retko prisutan u jesenjim mesecima. Na prostoru Fruške gore beleži se značajna količina padavina u toku godine. Te vrednosti su od 640 mm u okolini Gladnoša, do 780 mm, koliko se atmosferskog taloga godišnje izluči na Iriškom ven-

cu (Lazić i saradnici, 2008). Analiziranjem klimatskih elemenata, zaključuje se da klima Fruške gore i istoimenog nacionalnog parka ima povoljan uticaj na razvoj svih oblika turističkih kretanja.

Na Fruškoj gori dosta je razvijena gusta mreža izvora male izdašnosti, pa je zato prisutan i veliki broj manjih potoka i rečica. Registrovano je 187 izvora i 56 manjih vodotoka, od kojih 39 otiču prema Dunavu, a 17 prema Savi. Mala izdašnost izvora uslovljena je geološkim sastavom podloge, dok je dužina vodotoka posledica položaja Fruške gore između Dunava i Save. Na njenim padinama i u podnožju postoji 15 manjih akumulacija i jezera (Nikolić, 2006). Te akumulacije formirane su na južnoj planinskoj padini. Nastale su pregrađivanjem potočnih dolina i njihovim produbljivanjem. Ovakva jezera imaju namenu zaštite od bujica, odnosno poplava. Danas su poribljena i obrasla značajnom priobalnom i vodenom vegetacijom. Najveća jezera su: Sot, Erdevik, Rivice, jezero Dobrodol i drugi. Jezero Sot se nalazi u okruženju lovne šume Vorovo i jedno je od najlepših jezera na planini. Pokriva površinu od 33 ha sa prosečnom dubinom od oko 4 m. Nadmorska visina ovog jezera je oko 141 m (Vujko, Plavša, 2011). Na Fruškoj gori postoji nekoliko lokaliteta termo-mineralnih voda: Vrdnik, Stari Slankamen, Ljuba i Staro Hopovo. Svi spadaju u stare, manje ili više korišćene lokalitete. Termalna voda Starog Hopova izbija prirodnim putem, dok je kod drugih izvora postojala intervencija dubinskih bušenja. Izvor Vrdnik ujedno je jedan od značajnijih sa teritorije AP Vojvodine. Voda ovog izvora ima temperaturu od 15,5°C i pri maksimalnoj brzini daje 50 l/min. U južnom oknu, banjskog centra, voda je bistra, mineralizovana i sa temperaturom od 30,7°C (Lazić i saradnici, 2008).

Pored prirodnih potencijala, šire područje Nacionalnog parka „Fruška gora“ poznato je i po antropogenim motivima, koji su takođe podležni različitim uticajima. Takvi motivi su:

- arheološka nalazišta među kojima bi trebalo izdvojiti Gomolavu, riznicu

prvih naselja oko 4.000 p.n.e., zatim Gradinu, Kalakaču, Kalvariju, Akuminkum, Basijanu, Sirmijum i druge;

- fruškogorski manastiri izgrađeni u periodu od XIII do XV veka, među kojima su najznačajniji: Krušedol, Velika i Mala Remeta, Staro i Novo Hopovo, Jazak, Privina glava, Grgeteg, Bešenovo, Petkovića, Vrdnik, Divša, Kuveždin i Rakovac;
- utvrđenja, ostaci utvrđenih gradova (Petrovaradin, Branič kula u Vrdniku, Stari Slankamen), dvorci, vile i letnjikovci (dvorci Marcibanji i Stratimirovića);
- ambijentalne gradske celine, među kojima se po lepoti i značaju izdvajaju Sremski Karlovci i Petrovaradin;
- područje Stražilova sa spomenikom Branku Radičeviću, značajnom za srpsku književnu i pesničku istoriju (Štetić, Šimičević, 2015).

Zaštita prostora

Međuzavisnost turizma kao društvene pojave i životne sredine je neraskidiva. Pod uticajem svih društvenih delatnosti i turizma, sredina se menja i modifikuje, prilagođavajući se osnovnim čovekovim potrebama, među kojima je i turistička potreba. Svaka negativna izmena životne sredine, pored drugih internih i eksternih uticaja različitih činilaca, označava se kao degradacija životne sredine (Stojanović, 2011; Štetić, Trišić, 2018). To je ujedno i osnovni razlog konstituisanja modela zaštite nad ovim prostorom.

Prethodnim Zakonom o nacionalnim parkovima („Sl. glasnik RS“, br. 39/1993), površina NP iznosila je 25.393 ha, da bi donošenjem novog Zakona („Sl. glasnik RS“, br. 84/2015), zaštićeno područje prošireno na 26.672 ha (režim zaštite I stepena na 34 izdvojena lokaliteta, što čini 3,7% parka; režim zaštite II stepena 67% i režim zaštite III stepena 29,3%) (Nacionalni park „Fruška Gora“ - Predlog za uspostavljanje zašti-

te prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015). Upravljač ovim zaštićenim prirodnim dobrom je Javno preduzeće Nacionalni park „Fruška Gora“. Park stiče zaštitu međunarodnog značaja, i to: *Important Bird and Biodiversity Areas* (IBAs-IBA) područje sa 49.210 ha (od značaja za retke ptice); *Important Plant Areas* – IPA područje (od značaja za biljke) „Fruška gora“ i Koviljsko-petrovaradinski rit (142.376 ha); *Prime Butterfly Areas in Europe* - PBA područje (od značaja za dnevne leptire) od 2009. godine sa 34.771 ha; EMERALD područje sa 25.393 ha; član je mreže „Parks Dinarides“ i potencijalno je NATURA 2000 područje. Tokom 2015. godine pokrenuta je inicijativa za uspostavljanje dela geoparka „Fruška gora – Loessland“ (Puzović i saradnici, 2015). Ovaj bi park inače uključio nekoliko lesnih profila, što bi doprinelo sigurnoj koristi geoprostora, kako u zemlji, tako i u inostranstvu (Višnjić, Spasojević i Vujičić, 2015).

Prema klasifikaciji Međunarodne organizacije za zaštitu prirode (IUCN), Nacionalni park „Fruška gora“ pripada drugoj kategoriji zaštite. To bi značilo da je to relativno velik prostor, koji sadrži reprezentativne primerke glavnih prirodnih regiona, pojava i krajolika, gde biljne i životinjske vrste, geomorfološke znamenitosti i staništa, imaju posebni naučni, obrazovni i rekreativni značaj (Travis, 2011; IUCN-WCPA, 2018). On sadrži jedan ili više celovitih ekosistema koji nisu materijalno izmenjeni ljudskom eksploatacijom i prisutnošću (Dudley, 2008).

Pojedini lokaliteti Fruške gore su strogo zaštićeni i do 60 godina, a kao posebno značajni za očuvanje staništa i vrsta izdvajaju se: Stražilovo, Ravne, Veliki Gradac, Čendreviti čot, Rokov potok i Javnati do. Raznolika geološka podloga, izražen reljef, bujne šume i otvorena staništa u okruženju, raznovrstan živi svet i prepoznatljiv ljudski pečat, uz 17 pravoslavnih manastira, čine Frušku goru jedinstvenom i prepoznatljivom (Puzović i saradnici, 2015). Zakon o turizmu Republike Srbije u svojim odredbama takođe uređuje pitanje očuvanja i planiranja predela, pre svega

sa ekonomskog i razvojnog aspekta, posebno određujući turistički prostor, kao jedinstvenu i nedeljivu geografsku i funkcionalnu celinu prirodnih i stvorenih resursa od značaja za turizam i razvoj (Slavković, 2015).

Režim zaštite I stepena obuhvata najvrednije, pre svega šumske lokalitete, ravnomerno raspoređene na Fruškoj gori. U režimu zaštite I stepena zabranjeno je:

- 1) korišćenje prirodnih resursa i izgradnja objekata;
- 2) svi radovi i aktivnosti osim:
 - naučnih istraživanja i praćenja biogeografskih i prirodnih procesa;
 - kontrolisanih poseta u obrazovne i opštekulturne svrhe;
 - sprovođenja zaštitnih, sanacionih i drugih neophodnih mera u slučaju požara, elementarnih nepogoda i udesa, pojava biljnih i životinjskih bolesti i usled prenamnožavanja štetočina;
 - posebnih interventnih mera na zaštitu ekosistema (Nacionalni park „Fruška gora“- Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015).

Režim zaštite II stepena obuhvata većinu šuma na Fruškoj gori, sa delimično izmenjenim ekosistemima velikog naučnog i praktičnog značaja, gde su moguće upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, bez posledica po primarne vrednosti njegovih prirodnih staništa, populacija i ekosistema (Vujko, Gajić i Kovačević, 2012). Pod ovim režimom zaštite zabranjuje se:

- 1) izgradnja novih javnih puteva;
- 2) narušavanje i uništavanje površina pod travnom vegetacijom, njihovo preoravanje i uspostavljanje poljoprivredne proizvodnje;
- 3) postavljanje pastirskih koliba (Nacionalni park „Fruška gora“- Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015).

Režim zaštite III stepena obuhvata izmenjene ekosisteme, postojeće objekte i infrastrukturu, turističke i vikend zone, kao i prostore održivog korišćenja.

U režimu III stepena zaštite zabranjeno je:

1. izgradnja objekata za deponovanje radioaktivnog i drugog opasnog otpada i drugih objekata kojima bi se mogao zagaditi vazduh, voda i zemljište i ugroziti flora i fauna;
2. radovi i aktivnosti koji mogu imati značajan nepovoljan uticaj na geomorfološke, hidrološke i pedološke karakteristike, živi svet, životnu sredinu, ekološki integritet i estetska obeležja predela;
3. uznemiravanje, neplansko sakupljanje i uništavanje divljih životinja;
4. uništavanje, neplansko uklanjanje i sakupljanje divljih biljaka i gljiva;
5. unošenje alohtonih vrsta životinja u otvorenom delu lovišta;
6. zamena sastojina autohtonih vrsta drveća alohtonim;
7. vršiti čistu seču autohtonih šumskih sastojina, osim za potrebe revitalizacije staništa;
8. vršiti seču izdvojenih i reprezentativnih jedinki i grupa autohtonih vrsta drveća;
9. pošumljavanje i preoravanje travnih staništa, livada i pašnjaka;
10. isušivati ili zatrpavati vlažna staništa;
11. uzimanje geološkog i paleontološkog materijala, osim za potrebe naučnih istraživanja;
12. eksploatacija mineralnih sirovina, osim podzemnih voda;
13. hemijsko i fizičko zagađivanje, deponovanje čvrstog i tečnog otpada;
14. ispuštanje neprečišćenih otpadnih voda, kao i voda ispod kvaliteta koji odgovara II klasi;
15. korišćenje lokalnih šumskih puteva za javni saobraćaj;
16. uništavanje mobilijara uređenih izletišta, informativnih tabli, izletničkih staza, turističkih punktova i kulturno-istorijskih sadržaja;

17. vožnja vozila na motorni pogon, drugih vozila i prevoznih sredstava izvan puteva, staza i prostora koji su za to namenjeni, osim za službene potrebe;
18. napasanje stoke u šumama i na šumskim livadama, osim po posebnim aktivnostima revitalizacije;
19. obavljanje ostalih aktivnosti kojim bi se mogle narušiti prirodne vrednosti Nacionalnog parka (Nacionalni park „Fruška Gora“ - Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015; Vujko, Gajić i Kovačević, 2012).

Izuzetno bogatstvo biodiverziteta je jedna od temeljnih vrednosti Fruške gore. Prisutne su brojne retke i ugrožene vrste, kao i raznolika šumska i livadska staništa. Među flornim elementima različitih biljno-geografskih područja, značajno je učešće relikata i endema. Do sada je u širem području zabeleženo preko 1.500 vrsta viših biljaka, odnosno oko 1.000 vrsta u granicama parka, među kojima 30 vrsta orhideja (*Orchidaceae*), od kojih je čak 18 od međunarodnog značaja, kao i predstavnika značajnih vrsta poput kadvike (*Kitaibela vitifolia*), tatarskog zelja (*Crambe tatarica*), krupnocvetne sase (*Pulsatilla vulgaris*) i pljevike (*Notholena maranthae*). Šumske fitocenoze zauzimaju 90% površine i odlikuju se visokim stepenom ekosistemskog i specijskog diverziteta. Prisustvo srebrnolisne lipe (*Tilia tomentosa*) na preko 30% površine, predstavlja jedinstven slučaj u Evropi. Vredni predstavnici raznovrsne faune insekata (200 značajnih vrsta) su hrastova strižibuba (*Cerambyx cerdo*) i osolika muva (*Cheilosia alba*). Prisutno je 24 vrsta vodozemaca i gmizavaca, a izdvajaju se šumska žaba (*Rana dalmatina*) i kratkonogi gušter (*Ablepharus kitaibellii*). Ornitofauna broji oko 210 zabeleženih vrsta, od kojih su neke ugrožene na međunarodnom nivou. To je jedno od poslednjih staništa krstaša (*Aquila heliaca*) u Srbiji. Beleži se preko 60 vrsta sisara, među kojima se izdva-

jaju tekunica (*Spermophilus citellus*), reliktna vrsta vojvodanskog slepog kučeta (*Nanospalax (leucodon) montanosyrmiensis*), divlja mačka (*Felis silvestris*) i puh lešnikar (*Muscardinus avellanarius*), kao i 17 vrsta iz zaštićene grupe slepih miševa (*Chiroptera*). Dramatičan pad brojnosti nekih vrsta ptica grabljivica i nedostatak hrane, inicirali su izgradnju namenskih hranilišta za odlaganje hrane za ptice grabljivice, posebno za retkog orla krstaša. Hranilište je za cilj imalo da veže mlade i odrasle jedinke pojedinih retkih vrsta grabljivica za određene lokalitete unutar zaštićenog područja, gde su znatno bezbedniji nego na okolnim poljoprivrednim i vodenim površinama. Time je smanjena opasnost od potencijalnog ubijanja, trovanja furadanom ili uznemiravanja. U zoni hranilišta je izgrađena drvena koliba za posmatranje ptica, sa opremom za video nadzor (Puzović i saradnici, 2015).

Ciljevi upravljanja

Opšti ciljevi razvoja područja Nacionalnog parka „Fruška gora“ obuhvaćeni su planskim merama Prostornog plana i proističu iz usvojenih ciljeva i opredeljenja prostornog razvoja Republike i specifičnosti ovog područja u prostorno-funkcionalnom smislu. Razlog zbog kojeg su konstituisani ciljevi upravljanja jesu zaštita prirodnog ekosistema od neželjenih uticaja čoveka i prirode, zaštita retke flore i faune, zaštita antropogenih kulturno-istorijskih vrednosti i kao podjednako značajno je zaštita i kontrola turističkog i rekreativnog korišćenja ovog prostora.

U svetskoj praksi kao glavni upravljački ciljevi nacionalnih parkova izdvajaju se:

- zaštita prirodnih vrednosti od nacionalnog i međunarodnog značaja za društvene, naučne, obrazovne, rekreativne i turističke svrhe;
- održavanje prostora što je moguće više u prirodnom i izvornom fizičko-geografskom okruženju, sa biotičkim zajednicama, genetičkim resursima i vr-

stama, kako bi se obezbedila ekološka stabilnost i raznovrsnost;

- upravljanje posetama iz različitih razloga, kako bi se obezbedila ekološka, društvena i ekonomska održivost;
- eliminisanje prekomernog korišćenja i eksploatacija resursa;
- održavanje poštovanja ekoloških, geomorfoloških, sakralnih ili estetskih atributa koje garantuju autentičnost prostora;
- uzimanje u obzir potrebe domicilnog (lokalnog) stanovništva za korišćenje prirodnih resursa, ukoliko to korišćenje neće negativno uticati na druge ciljeve upravljanja (Frost, Hall, 2009; Fennell, 2015).

Analizom podataka, slično interesima zaštite prostora u svetu, zaključuje se da se kao opšti ciljevi upravljanja Nacionalnim parkom „Fruška gora“ mogu izdvojiti (Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, 2004):

- ✓ postizanje racionalne organizacije i uređenje prostora, usklađivanjem njegovog korišćenja sa mogućnostima i ograničenjima u raspolaganju prirodnim i stvorenim vrednostima i sa potrebama dugoročnog održivog razvoja;
- ✓ obezbeđenje prostornih uslova za realizaciju koncepta trajno održivog i uravnoteženog razvoja područja, naročito u oblasti životne sredine, ekonomske i društvene sfere;
- ✓ obezbeđenje adekvatne prevencije, monitoringa i kontrole svih oblika zagađenja;
- ✓ definisanje prostornih uslova razvoja područja, kao dela integralnog upravljanja u okviru celokupnog sistema zaštite životne sredine.

Kao posebni ciljevi plana razvoja ovog prostora navode se:

- ✓ zaštita posebno vrednih, ugroženih i degradiranih područja;

- ✓ integracija zaštite životne sredine u sve pojedinačne, sektorske politike i strategije razvoja;
- ✓ planiranje i održivo korišćenje prirodnih resursa, dobara i energije;
- ✓ uvođenje energetski ekonomičnijih tehnologija i postepeni prelazak na maksimalno moguće korišćenje obnovljivih prirodnih resursa;
- ✓ podsticanje proizvodnje i primene tehnologija koje smanjuju zagađivanje životne sredine i proizvodnju otpada;
- ✓ maksimalno moguće smanjenje, u skladu sa dostignutim stepenom društveno-ekonomskog razvoja, svih aktivnosti koje imaju negativne efekte na prirodni sistem Nacionalnog parka Fruška gora (Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, 2004).

U okviru sistema i mera zaštite II stepena zaštite, aktivnosti koje se ograničavaju su sledeće:

- 1) izgradnja objekata i infrastrukture, osim objekata za potrebe upravljanja zaštićenim područjem i postavljanja podzemnih vodova uz postojeću infrastrukturu;
- 2) asfaltiranje puteva, osim rekonstrukcije postojećih;
- 3) nasipanje šumskih puteva, osim upotrebe prirodnih tvrdih materijala;
- 4) završni sek, osim prostornih celina ne većih od 5 ha, sa uspostavljanjem zaštitnog pojasa između sečina širine najmanje 30 m, u periodu od 10 godina, za potrebe revitalizacije;
- 5) obnova šumovitih pojaseva od najmanje 30 metara oko područja sa režimom zaštite I stepena, osim delimične obnove autohtonih vrsta;
- 6) obavljanje radova i aktivnosti u okolini područja pod režimom zaštite I stepena u periodu od 15. marta do 1. avgusta, osim udaljenosti većih od 150 m, ili radova i aktivnosti planski

usklađenih sa potrebom očuvanja vrednosti lokaliteta;

- 7) ispaša stoke, na prostorno i vremenski ograničene aktivnosti, po posebnom programu,
- 8) košenje, osim prostorno i vremenski ograničenih aktivnosti, uz primenu zaštitnih mera za floru i faunu;
- 9) paljenje vegetacije osim za potrebe revitalizacije staništa, po posebnom projektu i uslovima zaštite prirode;
- 10) lov u otvorenim lovištima, osim prostorno i vremenski ograničenih aktivnosti na održavanju zdravstvenog stanja i brojnosti populacija lovnih vrsta;
- 11) ribolov, osim rekreativnog i sanacionog ribolova u naučno-istraživačke svrhe i izlovljavanje alohtonih i invazivnih vrsta;
- 12) turizam, osim prostorno i vremenski ograničenih aktivnosti, u skladu sa potrebom očuvanja prirodnih vrednosti;
- 13) osvetljavanje prostora, osim neophodnog i usmerenog osvetljavanja objekata, prizemnih površina i površina zemljišta, kao i za potrebe bezbednosti saobraćajnica, turističkih sadržaja i kulturno-istorijskih vrednosti;
- 14) upotreba hemijskih sredstava, osim za suzbijanje prenamnoženih i invazivnih vrsta, bolesti i parazita, u slučajevima kada je nemoguće primeniti alternativno biološko/mehaničko rešenje (Nacionalni park „Fruška gora“ - Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015).

U okviru sistema i mera zaštite III stepena zaštite, ograničava se:

- 1) izgradnja objekata i infrastrukture na potrebe održivog korišćenja i upravljanja zaštićenim područjem, održavanje postojećih objekata, postojeće vikend zone i postavljanje

- podzemnih vodova uz postojeću infrastrukturu;
- 2) promena namene površina, na potrebe revitalizacije i unapređenja prirodnih staništa;
 - 3) unošenje alohtonih vrsta biljaka na privremeno održavanje postojećih sastojina i neinvazivnih vrsta za sprečavanje erozije, pojave klizišta i obnove šumskog zemljišta na degradovanim staništima;
 - 4) naseljavanje alohtonih vrsta životinja, na neinvazivne vrste na prostoru ograđenih lovišta;
 - 5) obavljanje radova i aktivnosti u okolini područja pod režimom zaštite I stepena u periodu od 15. marta do 1. avgusta, na udaljenost veću od 150 m ili radove i aktivnosti planski usklađene sa potrebom očuvanja vrednosti lokaliteta;
 - 6) obnova šumskih sastojina u pojasu od 30 metara oko područja sa režimom zaštite I stepena, na grupimičnu obnovu primenom isključivo autohtonih vrsta;
 - 7) pašarenje, na prostorno i vremenski ograničene aktivnosti, po posebnom programu;
 - 8) košenje, na prostorno i vremenski ograničene aktivnosti, uz primenu zaštitnih mera za floru i faunu;
 - 9) paljenje vegetacije na potrebu revitalizacije staništa, po posebnom projektu i uslovima zaštite prirode;
 - 10) osvetljavanje prostora na usmereno osvetljavanje objekata, prizemnih površina i površina zemljišta, kao i za potrebe bezbednosti saobraćajnica, turističkih sadržaja i kulturno-istorijskih vrednosti;
 - 11) upotreba hemijskih sredstava na suzbijanje prenamnoženih i invazivnih vrsta, bolesti i parazita u slučajevima kad je nemoguće primeniti alternativno biološko/mehaničko rešenje;
 - 12) parkiranje motornih vozila i/ili kamp-prikolica, postavljanje šatora,

paljenje vatre i kretanje pasa na aktivnosti usklađene sa ciljevima očuvanja i upravljanja;

- 13) turističke aktivnosti na održive oblike turizma i rekreacije na za to uređenim lokalitetima, objektima i stazama;
- 14) ribolov na sportski, rekreativni, sanacioni, ribolov u naučno-istraživačke svrhe i izlovljavanje alohtonih vrsta, kao i na poribljavanje autohtonim vrstama za potrebe reintrodukcije (Nacionalni park „Fruška gora“ - Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima, 2015).

Razvoj turizma

Razvoj turizma u planinskim regijama iziskuje izgradnju različitih objekata, opreme, receptivne kapacitete, infrastrukturu i druge sadržaje, koji na prvom mestu prouzrokuju jedan od najvećih vidova degradacije a to je devastacija odnosno seča šuma. U poređenju sa drugim destinacijama, planinska područja su najosetljiviji ekosistemi i najsporije se regenerišu. Razlog je zastupljenost različitih biotičkih i abiotičkih faktora i uslova životne sredine (Trišić, 2012). Turizam i rekreacija, kao šumarstvo i lovstvo, dominantni su oblici korišćenja prostora Nacionalnog parka „Fruška gora“. Pravilnom strategijom upravljanja i razvoja ovog područja, potrebno je da se sve prisutne aktivnosti prilagode zaštiti prirodnih i kulturnih vrednosti. Zbog toga koncept zaštite predviđa zone sa različitim nivoima aktivnosti. Treći stepen zaštite, predviđen je upravo za turističko-rekreativnu i drugu infrastrukturu, koja je prilagođena potrebama očuvanja, upravljanja i povoljnih vidova korišćenja. Prvi stepen zaštite obuhvata najvrednije prirodne celine, u najvećoj meri šumske terene. Prema australijskom konceptu upravljanja nacionalnim parkovima, koji je pored kanadskog značajan u svetu, nacionalni parkovi bi trebalo

da sadrže niz rekreativnih i avanturističkih aktivnosti na otvorenom, kao što su planinski biciklizam, vožnja s kanuom, alpinizam, trekning, splavarenje, posmatranje divljih životinja i prirodnih odlika (Borges de Lima, Green, 2017). To nam ukazuje na činjenicu da je turistička aktivnost neizbežna u zaštićenim prostorima, kakav je nacionalni park.

Na Fruškoj gori izgrađen je značajan broj različitih objekata. Tačan broj je teško utvrditi jer je jedan broj zatvoren ili je promenio prvobitnu namenu. Broj i struktura objekata bi bila dovoljna za potrebe pružanja usluga turistima, ali njihova oprema, uređenje i funkcionisanje nisu na odgovarajućem nivou. Informativni centar parka nalazi se na Iriškom vencu. Predstavlja polazište svih kulturnih, naučnih i turističkih zbivanja u parku. U njemu se nalazi prirodnjačka postavka sa eksponatima, koji na najbolji način reprezentuju prirodne i kulturne vrednosti Nacionalnog parka. Sala informativnog centra je adekvatno mesto za održavanje manjih skupova, sastanaka, predavanja ili određenih tematskih izložbi, koje svakako mogu da budu vezane za očuvanje i unapređenje zaštite prirode. Od objekata za potrebe turizma i edukacije treba izdvojiti: odmaralište „Testera“, udaljeno oko 25 km od Novog Sada, sportsko-rekreativni centar „Letenka“, nastavni i obrazovno-rekreativni centar Elektrovojvodine „Norcev“, banju „Vrdnik“, planinarski dom „Vojvodina“, „Brankov čardak“ na Stražilovu, restoran „Korušku“ i druge objekte (<http://www.npffruskagora.co.rs/>). Većina ih je trenutno u jako lošem stanju. Pojedini objekti su i zatvoreni.

Prirodne predispozicije, kulturno-istorijsko nasleđe i materijalna baza Fruške gore su faktori koji utiču na razvoj turizma. Dosašnji nivo razvijenosti turizma je takav da zapravo na Fruškoj gori ima samo aktivnosti srodnih turizmu. Savremenih oblika turizma u velikoj meri nema, te nema ni adekvatnih efekata njegovog razvoja (Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, 2004).

Prema Master planu održivog razvoja Fruške gore od 2012. do 2022. godine, kao značajne zone izdvajaju se:

- ✓ Zona Podunavlja koja obuhvata krajnje severne rubne delove Fruške gore, odnosno spuštajuće planinske padine prema Dunavu (Neštin, Susek, Banoštor, Čerević, Sremska Kamenica, Petrovaradin, Sremski Karlovci i Stari Slankamen);
- ✓ Zona Iriškog venca koja uključuje centralni deo područja (Stražilovo, Iriški venac, Vrdnik, Neradin, Norcev, Zmajevac, Popovica i Brankovac, manastiri Krušedol, Hopovo i Jazak);
- ✓ Zona Crvenog čota koja obuhvata centralne delove Fruške gore. Ova zona je uglavnom predodređena za programe sportsko-rekreativnog i izletničkog turizma;
- ✓ Zona zapadne Fruške gore koja obuhvata zapadni deo Fruške gore, koji u pogledu turističkog razvoja zaostaje za prethodno pomenutim zonama;
- ✓ Zona Fruškogorskog vinogorja koja obuhvata vinogradarske rejone na severnim i južnim padinama Fruške gore (vinogradi i vinski podrumi) (Štetić, Cvijanović i Šimičević, 2014).

Analizom kompleksa različitih motiva Nacionalnog parka „Fruška gora“, zatim položaja, reljefa, klime i ciljeva zaštite, može se zaključiti da isti omogućavaju ostvarivanje više turističkih funkcija kroz različite oblike turizma, u koje treba uvrstiti (Vujko, Gajić i Kovačević, 2012) :

- sportsko-rekreativni oblik turizma, za koji postoje idealni tereni i staze koje kroz zdravlje, promovišu i ekološki duh;
- zdravstveni i banjski turizam, uključujući i bogate *wellness* i *spa* sadržaje. Ove oblike turističkih kretanja moguće je realizovati uz pomoć termomineralnih izvora. Na osnovu analiza sadašnjeg stanja, izvodi se zaključak o slaboj iskorišćenosti ovih fruškogorskih potencijala, kao i o slaboj izgrađe-

nosti ovih objekata uključujući banje Vrdnik i Stari Slankamen;

- naučno-istraživački turizam, utemeljen na osnovi nacionalnog parka i zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta. Laka pristupačnost prostoru omogućuje kvalitetan monitoring i posmatranje. Za to mogu poslužiti trenutni vidikovci i objekti za posmatranje retkih ptica na hranilištima, opremljeni tehničkom opremom, mada je nužno i njihovo povećanje. Takođe, potrebno je jačanje edukativnih centara i ekoloških stanica;
- nautički turizam, koji bi kao osnovni resurs koristio potencijale Dunava i postojećih akumulacija. Za ovaj oblik nužna je izgradnja prihvatnih luka i pratećih objekata;
- kulturni i verski turizam, koji već imaju značaja u turističkom prometu ovog dela Vojvodine;
- izletnički i ekskurzioni turizam, bili bi utemeljeni na školama u prirodi i vikend odmorima, uz pomoć kojih bi se razvijala pozitivna ekološka svest kod građana, uzajamno razumevanje ljudi, sticanje i negovanje navika zaštite i ljubavi prema prirodi, što je inače i iniciralo nastajanje prvih nacionalnih parkova u svetu. Od izletišta koja se uređuju, značajniji su: Čortanovačka šuma, Stražilovo, Partizanski put, Iriški venac, Hopovo, Glavica, Popovica, Zmajevac, Letenka, Hajdučki breg, Andrevlje, Testera, Ciganski logor, Ležimir, Rohalj baze, Lipovača i dr.;
- ekoturizam kao savremeni koncept turizma zaštićenih prostora.

Među navedenim potencijalnim oblicima turizma, svakako je najznačajniji ekoturizam. Ovaj oblik kretanja okrenut je isključivo ka prirodi i unapređenju njenih izvornih vrednosti. Prilikom razvoja ekoturizma u zaštićenom prostoru kakav je NP „Fruška gora“, nužno je poštovanje principa razvoja ekoturizma (Vujović, Cvijanović i Štetić, 2012):

- ✓ minimiziranje mogućih štetnih uticaja razvoja eko-turizma;
- ✓ izgradnja svesti i poštovanja prema očuvanoj prirodi i kulturi;
- ✓ obezbeđenje pozitivnog iskustva, kako za turiste, tako i za lokalnu zajednicu;
- ✓ obezbeđivanje direktnih finansijskih koristi od očuvanja i upravljanja prirodnim i zaštićenim oblastima, kako za širu društvenu zajednicu, tako i za svakog pojedinca koji je uključen u ove procese;
- ✓ povećati osetljivost i odgovornost u političkim, društvenim i ekološkim krugovima domaćina.

Vrlo često se eko-turizam tumači kao održivi turizam. Premda postoji veza između ekoturizma i održivog turizma, ova dva pojma se pogrešno poistovećuju. Naime, termin „ekoturizam“ odnosi se na posebnu nišu u sektoru turizma, dok je koncept održivosti primenljiv na sve oblike turističkih aktivnosti, počev od tradicionalnih, pa do alternativnih formi (Slavković, 2015). Uspešnu osnovu eko-turizma čine osnovni prirodni elementi kao što su prisustvo: dobre geografske lokacije, klime i povoljnih klimatskih uslova, raznovrsni oblici reljefa, površinski materijali i oblici (geo pojave), voda, vegetacija i fauna (Fennell, 2015). Može se zaključiti da Nacionalni park „Fruška gora“ poseduje pomenute oblike koji predstavljaju značajnu osnovu za razvoj eko-turizma i drugih oblika kretanja, utemeljenih na unapređenju prirodnih resursa. Pored toga, Strategija razvoja turizma Srbije uspostavlja selektivan pristup, gde se ruralni i održivi turizam tretiraju kao prioriteta u okviru brojnih turističkih aktivnosti (Forcan i saradnici, 2016).

Kako prostor NP „Fruške Gore“ i netaknuta priroda predstavljaju osnov za razvoj turizma, tako je za izrade strategije razvoja nužno izvršiti analizu svih potencijala. Dobar model predstavlja SWOT analiza.

Tabela 1. SWOT analiza mogućeg ekoturizma u NP „Fruška Gora“

<i>snage</i>	<i>slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • status zaštićenog prirodnog prostora; • postojanje zakonske regulative; • izgrađena komunikacija; • postojanje manifestacija; • poznata vinogorja i vinski podrumi; • bogata flora i fauna, značajna za naučno-istraživačke aktivnosti; • prisutne ugrožene biljne i životinjske vrste (<i>Red list IUCN</i>); • značajni mineralni izvori, mogućnost razvoja SPA oblika turizma; • bogata riznica manastira; • blizina Novog Sada i Beograda; • blizina Dunava i Save; • hidrografski potencijali; • povoljna klima. 	<ul style="list-style-type: none"> • nepostojanje eko-konačišta; • slaba izgrađenost vizitorskih centara; • edukativne i obrazovne aktivnosti minimalne; • nedostatak pratećih i pomoćnih objekata (toaleti, objekti za odlaganje smeća); • odsustvo značajnih etičkih kodeksa za korisnike; • nedovoljna revitalizacija šuma; • nepostojanje eko-staza; • slabo kontrolisana ispaša; • dotrajale ili oštećene interpretativne table; • nedovoljna implementacija zakonske legislative.
<i>šanse i mogućnosti</i>	<i>pretnje i opasnosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • uključivanje ekoturizma u turističku ponudu Srbije; • bogate etnosocijalne vrednosti naroda ovog regiona; • brendirani proizvodi (vino bermet, med, lokalna nacionalna kuhinja); • spoj društvenog i prirodnog aspekta; • jake disperzivne zone eko-turista; • postojanje etno-sela ili naselja; • kontrolisano korišćenje resursa; • ekološki, ekonomski i socio-kulturni benefiti; • sertifikacija u eko-turizmu Fruške gore. 	<ul style="list-style-type: none"> • nedovoljna uloga lokalne zajednice u sistemu upravljanja i zaštite; • odsustvo konsekvenci; • odsustvo dobrih ekonomskih uticaja turizma; • nizak nivo ulaganja u održavanje parka; • prisutne ugrožene biljne i životinjske vrste (<i>Red list IUCN</i>); • krivolov; • devastacija šumskog ekosistema; • blizina poljoprivrednog zemljišta i mogućnost kontaminacije i trovanja predstavnika faune; • korišćenje resursa; • zagađenja različitih oblika.

urađeno od strane autora

Zaključak

Analizom navedenih vrednosti prostora Nacionalnog parka „Fruška gora“ i dobijenih rezultata SWOT analize, utvrđuje se da svi potencijali nisu u dovoljnoj meri valorizovani i da sistemi zaštite i upravljanja mogu u mnogome biti dopunjeni, modifikovani i unapređeni. Potrebno je locirati i pojačati oblasti kao što su: primena nosećeg kapaciteta prostora, reintrodukcija vrsta koje su nekada naseljavale ove prostore (ponovno

naseljavanje), jačanje postojeće eko-turističke aktivnosti, pojačavanje potrebnih objekata za smeštaj, adaptacija i unapređivanje postojećih. Analizom navedenih podataka u ovom radu, uočava se da ovaj zaštićen prostor poseduje velik broj potencijala za razvoj održivog turizma i zaštite prostora. Takođe, potrebno je usmeriti aktivnosti ka eliminaciji ili minimiziranju negativnih osobina korišćenja prostora, kakvi su: korišćenje resursa na prostoru nacionalnog parka, tako da njihovo korišćenje bude u potpunosti

obnovljivo, upotreba hemijskih sredstava na okolnom poljoprivrednom zemljištu, aktivnosti domaćih životinja, primena koncepta nosećeg kapaciteta, unapređivanje objekata za smeštaj, kao i pojačavanje brojnosti ugroženih vrsta. Održiv turistički razvoj, eko-turizam i zaštita prostora, trebalo bi da egzistiraju na najznačajnijim potencijalima, a to su: dostupnost fondova za unapređenje zaštite, postojanje nacionalnih i međunarodnih okvira zaštite, aktivnost lokalne zajednice, postojanje manifestacija i mogućnost promocije etnosocijalnih vrednosti, zoniranje prostora, ekonomske i ekološke dobiti od zaštite, povoljna klima, hidrografski potencijali, nepostojanje velikih zagađivača u neposrednoj blizini zaštićenog prostora, značajno rešavanje problema otpadnih voda, mogućnost razvoja izletničkog i naučno-istraživačkog turizma, postojanje eko i edukativnih staza i dr. Značajno je istaći da analizom nije utvrđeno prisustvo negativnih socio-kulturnih uticaja turizma, odnosno da je razvoj turizma u ovom zaštićenom prostoru prihvaćen od strane lokalne zajednice. Prisutnost velikog broja pozitivnih vrednosti ukazuje da Nacionalni park „Fruška gora“ predstavlja izuzetan prostor za kreiranje kvalitetne ekološke i održive destinacije, od čijeg se upravljanja i zaštite mogu ostvariti značajni ekološki, ekonomski i socio-kulturni benefiti. Kolika bi bila materijalna korist od unapređenog održivog razvoja ovog prostora, daće rezultati narednih istraživanja.

Literatura

- Amidžić, L., Krasulja, S., Belij, S. (eds.) (2007). *Zaštićena prirodna dobra Srbije*. Beograd: Ministarstvo zaštite životne sredine, Zavod za zaštitu prirode Srbije.
- Belsoy, J., Korir, J. (2012). Environmental Impacts of Tourism in Protected Areas. *Journal of Environment and Earth Science*, 2, No.10, 64-73.
- Borges de Lima, I., Green, R. J. (eds.) (2017). *Wildlife Tourism, Environmental Learning and Ethical Encounters Ecological and Conservation Aspects*. Australia: Springer International Publishing.
- Dudley, N. (ed.) (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland, Switzerland: IUCN.
- Fennell, D. A. (2015). *Ecotourism, 4th edition*. London & New York: Routledge.
- Forcan, D., Ivić, M., Đuranović, D., Vuković, V. (2016). Sustainable development of rural areas – case studies Vojvodina – Serbia. *School of Business*, 2, 1-13.
- Frost, W., Hall, C. M. (2009). *Tourism and National Parks, International Perspectives on Development, Histories and Change*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Holden, A. (2016). *Environment and Tourism, 3th edition*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- IUCN WCPA, (2018). *Parks*. The International Journal of Protected Areas and Conservation, Volume 24.1, Gland, Switzerland: IUCN.
- JP „Nacionalni park Fruška gora“, (2011). *Plan upravljanja 2011-2020*. Sremska Kamenica: NP „Fruška gora“.
- Lazić, L., Pavić, D., Stojanović, V., Tomić, P., Romelić, J., Pivac, T., Košić, K., Besermenji, S., Kicošev, S. (2008). *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
- Nacionalni park „Fruška Gora“ - *Predlog za uspostavljanje zaštite prirodnih vrednosti, u postupku izrade zakona o nacionalnim parkovima*, (2015). Novi Sad: Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
- Nikolić, S. (2006). *Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima Srbije*. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.
- Prostorni plan područja posebne namene Fruške Gore do 2022. godine*, (2004). Novi Sad: Republika Srbija, Autonomna pokrajina Vojvodina, Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine.

- Puzović, S., Panjković, B., Tucakov, M., Stojnić, N., Sabadoš, K., Stojanović, T., Vig, L., Marić, B., Tešić, O., Kiš, A., Galamboš, L., Pil, N., Kicošev, V., Stojšić, V., Timotić, D., Perić, R., Bošnjak, T., Delić, J., Dobretić, V., Stanišić, J. (2015). *Upravljanje prirodnom baštinom u Vojvodini*. Novi Sad: Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
- Slavković, V. (2015). Zakonska regulativa u oblasti zaštite životne sredine kao faktor očuvanja turističke resursne osnove. *Turističko poslovanje*, 15, 95-102.
- Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
- Stojnić, N., Panjković, B., Sabadoš, K., Kicošev, V., Timotić, D., Kiš, A., Galamboš, L., Delić, J., Dobretić, V., Milenić, B., Perić, R., Stojšić, V., Pil, N., Stanišić, J., Plemić, Z., Predojević, J., Bošnjak, T., Mihajlović, N., Fojkar, O., Došenović, B., Marinković, L., Krnčević, G., Borčić, S., Novaković, S., Rilak, S., Dragaš, K., Pivaš, B. (2015). *Izveštaj o stanju prirode u Autonomnoj pokrajini Vojvodini za period 2010-2014*. Novi Sad: Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodine, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
- Štetić, S. (2004). *Nacionalna turistička geografija*. Beograd.
- Štetić, S., Šimičević, D. (2015). *Turistička geografija*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.
- Štetić, S., Trišić, I. (2018). Uticaj turizma na vodne resurse. *Conference Environment to Europe, Proceedings EnE18: Nature protection – Nature - Responsive Development*, Belgrade, 100-105.
- Štetić, Š., Cvijanović, D., Šimičević, D. (2014). *Posebni oblici turizma Dunavskog regiona Srbije, monografija*. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
- Tomić, P., Romelić, J., Kicošev, S., Plavša, J., Marković, S., Stojanović, V. (2000). *Turizam i zaštita*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet.
- Travis, A. S. (2011). *Planning for Tourism, Leisure and Sustainability International Case Studies*. Cambridge: CAB International.
- Trišić, I. (2012). Uticaj turizma na priobalna i planinska područja. *Hotel-link*, vol.13, 66-80.
- Trišić, I., Kostić, M. (2018). Značaj zaštićenih prirodnih područja za razvoj turističke destinacije. *Book of Proceedings, Hotelplan 2018, 7th International Congress*, Belgrade, 414-424.
- Višnjic, T., Spasojević, B., Vujičić, M. (2015). The Potential for Geotourism Development on the Srem Loess Plateau Based on a Preliminary Geosite Assessment Model (GAM), *Geoheritage*. Springer: The European Association for Conservation of the Geological Heritage, <https://www.researchgate.net/publication/286945029>, (11.07.2018).
- Vujko, A., Gajić, T., Kovačević, B. (2012). Turizam u zaštićenim prirodnim prostorima – Ekoturizam Fruške gore. *Škola biznisa*, 4, 8-16.
- Vujko, A., Plavša, J. (2011). Networking of Fruška Gora Lakes Tourist Offer through System of Cyclepaths – Case Study Sot, Bruje and Moharač (Serbia). *Turizam*, 15, 1-10.
- Vujović, S., Cvijanović, D., Štetić, S. (2012). *Destinacijski koncept razvoja turizma, monografija*. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
- Zakon o nacionalnim parkovima („Sl. glasnik RS“, br. 39/1993).
- Zakon o nacionalnim parkovima („Sl. glasnik RS“, br. 84/2015).
- <http://www.npfruskagora.co.rs/> (10.08.2018)